

HOLBERG OG SPROGENE

Vi har bedt professor Jørn Lund om at beskrive, hvordan Holberg forholdt sig til sprog, ikke mindst dansk, og hvordan sproget er blevet benyttet som magtinstrument både før og nu.

Af Jørn Lund, professor i dansk sprog og formand for Dansk Sprognævn

Verbale magtkampe

Holberg kendte om nogen til den magt, der ligger i at kunne bruge sproget strategisk rigtigt. Og dét flere hundrede år før man kendte ordet spindoktor og udstyrede politikere med rådgivere. Nu kan man knap spytte for dem, de danner skjold om politikerne, og rådgivningen kan være så intens, at enkelte politikere i grunden mister følingen med, hvad de selv vil. Og dermed troværdigheden.

Da de vilkår, medierne i almindelighed byder politikerne, er så barske, forstår man godt, at mange af dem kan have brug for hjælp: De får ofte kun få sekunder i tv, de bliver undertiden udsat for samtaler, der ligner forhør, og de udstilles i avisernes gabestokke. Alt optages og kan genbruges, hvis de ikke lever op til deres ord. Det er klart, at man ofte ser dem gribe til sproglige afværgemanøvrer og tågesnak.

Nu er det ikke et landspolitisk forum, der danner rammen for Erasmus Montanus. Holberg skulle ikke have noget af at udfordre enevoldskongen, selv om han gjorde sig alternative og mere moderne overvejelser over, hvordan et samfund kunne indrettes. Men også landsbyen Bjerget er ramme om sproglige magtkampe. Erasmus har mistet menneskelighed og jordforbindelse ved hensynsløs omgang med latin og logik, men latinen slår ikke til i konfrontationen med Per Degn. Degnen "vinder" - i hvert fald vinder han byens beundring – gennem lynhurtig aktivering af irrelevante latinske brokker.

Ligesom de pressede politikere er Erasmus ved at blive fremmed for sig selv og uden kontakt med den unge mand, han engang var, og som forelskede sig. Stykkets barske løsning på dette er, at denne begyndende personlighedsforandring må bankes ud af ham. Det er vigtigere at være sig selv og opføre sig ordentligt, end at få ret, selv om man har det.

Holberg og datidens sprogsamfund

Holbergs kendskab til sprog var omfattende. Han kunne mange sprog; latin, græsk, dansk-norsk, tysk, fransk, lidt hollandsk, italiensk og islandsk - og også engelsk, som yderst få i samtiden beherskede. Han var en sprogudvikler af Guds nåde, og han kendte til mange former for sprog og misbrug af sprog.

Holberg voksede op i Bergen, og da han som 19-årig kom til København, talte han naturligvis med vestnorsk accent, men det var ikke noget, man hæftede sig ved i datidens København. For så at sige alle ikke-københavnere, der søgte uddannelse på universitetet eller af andre grunde kom til byen, bar sprogligt præg af den egn, de kom fra. Bergensisk var ikke mere påfaldende end fx vendelbomål eller bornholmsk, og sprogblandingen var betydelig i den efter datidens forhold store by med ca. 50.000 indbyggere. Ca. 20 procent af byens indbyggere var tysktalende, og tysk var det helt dominerende fremmedsprog; kun i ret snævre cirkler var der kendskab til fransk.

På universitetet talte og skrev man latin, som de studerende allerede havde flere års erfaring med fra latinskolen, betegnelsen for datidens gymnasieskole. Holberg så med skepsis på denne dominans af de klassiske sprog, men måtte erkende, at det danske sprog ikke var tilstrækkeligt udviklet til at dække videnskabens verden. Han betragtede det som sin livsopgave at rette op på det..

Domæneudvidelse

Holberg forfulgte sit mål på to niveauer. For det første viste han gennem sit eksempel, hvad sproget kan; han erobrede genre efter genre for det danske sprog og gav det domæneudvidelse, så der med tiden udvikledes en udtryksfuld dansk prosa. Han skrev komedier på dansk, leverede historieskrivning på dansk, skrev eposset *Peder Paars* på dansk og udsendte epistler og moralske tanker på dansk - en slags forløbere for vore dages essays. Men utopien *Niels Klim* fra 1741 blev skrevet på latin, måske både for at nå en større læserkreds og for at undgå at påkalde sig enevoldsmagtens vrede. Men bogen blev straks oversat til syv europæiske sprog.

Holbergs sprogpolitik

For det andet fremsatte han sprogpoltiske erklæringer, som fx i en dedikation til den engelskfødte dronning Louise, Fr. V's første hustru: "Det er ikke at beskrive med hvilken inderlig Fornøjelse meenige Mand hører Hendes Majestæt, skøndt en Engelsk Prinsesse, at tale Dansk med de Kongelige Børn."

For sproget havde ingen prestige. I Danmarks og Norges Historie beklager Holberg, at der skrives meget lidt på dansk, fordi mange hellere læser tekster på andre sprog for at blive bedre til dem. Men "Det danske sprog udi sig selv haver sandelig store dyder, og er besynderlig beqvemt (= især egnet) til poesie, hvorfore de fare vilde (= tager fejl) som ansee det danske sprog saa ringe."

Det danske sprog havde heller ikke status som scenesprog. Men da teatret i Lille Grønnegade åbnede i 1722, var det med en Molièreforestilling, *Gnieren*, på dansk, og snart efter fulgte Holberg efter med en original dansk komedieproduktion, indledt af *Den politiske Kandestøber*. Året efter kom *Erasmus Montanus* (1723), som jo har sprog som et vigtigt tema.

Sproglige narrehatte

Holberg opererede offensivt, når det gjaldt om at afdække misbrug af fremmede sprog. Jean de France er en nar, ikke kun fordi han taler fransk, men fordi han ikke længere kan tale dansk. Til Jeronimus siger han "Heeder icke Dantze Maitre paa Dansk ogsaa Dantze Maitre; jeg har oublieret gandske mit Dansk Dans Paris."

Den stortalende soldat Jacob von Tyboes naragtighed bliver ikke mindre af, at han sammenblander dansk og tysk: "Thr forfluchte Skabhalsen! Har jeg ikke sagt hundred Million Tausend Mahl, dass wenn ich engrassiert bin in Compagnei mit Frauenzimmer, at I alle otte skal være tilstede." Hans modpart, den pedantiske magister Stygotius, afslører sig på tilsvarende måde gennem sit sproglige miskmask af dansk og latin. Om den elskede erklærer han, at der i hendes "Dyd og Skiønhed er en vis occulta et quidem plane magnetica, som støder mit Hiertes Jern til sig."

Erasmus Montanus har stort set ret i sine logiske ræsonnementer, men er en nar, fordi han bruger latinen til at imponere sine omgivelser. Allerede ved hjemkomsten og den første samtale med broderen afslører han sig:

MONTANUS: Du skal kalde mig Monsieur Montanus; thi saa heeder jeg i Kiøbenhavn.

JACOB: Kunde jeg kun komme det ihu! Var det ikke Monsieur Dromedarius?

MONTANUS: Kandst du ikke høre? Jeg siger jo Monsieur Montanus.

JACOB: Monsør Montanus, Monsør Montanus.

MONTANUS: Ja det er ret; thi Montanus paa Latin er det samme som Berg paa Dansk.

JACOB: Kand jeg da ikke ogsaa heede Monsør Jacob Montanus?

MONTANUS: Naar du har gaaet saa længe i Skole som jeg, og udstaaet dine Examina, saa kandst du ogsaa give dig et Latinsk Navn. Men saa længe som du est en Bonde-Dreng, maa du lade dig nøye med at heede slet og ret Jacob Berg.

Sproglige manøvrer

Under diskussionen med den lokale autoritet forsøger Erasmus at udfordre Per Degn på latin. Men degnen kan som nævnt kun mobilisere nogle udenadslærte brokker og et par linjer fra studentersangen *Gaudeamus igitur*. Men da de kommer i rask tempo, og lokalbefolkningen ikke fatter et ord, vurderer de, at degnen er intellektuelt overlegen:

Det er uforståelige svadaer, men de virker, og de vankundige landsbyboere bliver imponerede. Tågesnak og sproglig tørsvømning kendes også fra det moderne samfund, ikke kun fra det politiske liv, men også fra distanceblænderi og manipulation andre steder i samfundet, fx i den pædagogiske verden.

En analyse af voksenundervisning sammenfattedes på denne måde: "Analysen peger på, at når folkeoplysningen er bedst, så kendetegnes læringsrummet ved mønsterbrydende aktiviteter, der udvikler motivation for læring i situationen, og perspektivet kunne være, at indholdet anvendes konstruktivt fremadrettet til at løfte opgaven med at skabe attraktive læringsmiljøer for demotiverede unge og voksne."

Det kan måske nok imponere uskyldige sjæle, men er i grunden varm luft og selvfølgeligheder. Det samme gælder nogle af de mere avancerede vinanmeldelser: En vin har "ristet næse, en duft fuld af popcorn med smeltet smør over og masser af flydende sten eller knust grundfjeld" eller "efter åbningen af flasken frigives "popcorn, pinseliljer, voksbloemst, molkosan, akaciehonning, høvlet egetræ, maste, revnende modne nektariner og kalk, tavlekridt og dashi." Det er mere suggestion end information.

I det politiske liv kan man også komme langt med flydende svadaer, som kun få kan forbinde noget med. For ikke at hænge bestemte politikere ud har jeg hentet et par stumper på hjemmesiden *omatskrive.dk*:

"Med den plan, vi netop har fremlagt om bindende operationelle mål for den fortsatte udvikling af et sygehusvæsen i verdensklasse er det hensigten at..."

"Ved at sikre en finansiering af velfærden, samtidig med at skatterne holdes i ro i indsatsen for velfærden har vi udvist en beslutningsparathed gennem større og mere slagkraftige enheder."

Et pædagogisk perspektiv

Holberg var ikke modstander af latin, og han udtrykte sig i begyndelsen af sin skrivende karriere sikrere på latin end dansk. Men netop derfor kunne han se en opgave i at udvikle det danske sprog. Længe før man drøftede rimeligheden i tidligt at oplære børn på andre sprog end deres modersmål, tog Holberg spørgsmålet op.

Han skriver ”Jeg var nyligen i Selskab med N.N., som taledede prægtigen om sine Børns Information og Optugtelse, sigende at den ældste Søn udi sit ottende Aar allerede taledede godt Tydsk og Fransk. Jeg spurte da, hvorledes han taledede sit Moders Maal? Han svarede, at dermed hastes ikke: Thi det læres af sig selv udi Landet. Jeg maatte da med hans Permission sige, at denne alamodiske (= moderne) Information stoed mig ikke an, efter som man aldrig lærer et Sprog til Gavns (---), saaledes at man kan passere for en Indfød, med mindre Begyndelse derved bliver gjort udi de spæde Aar...”

Holberg vidste, hvad han talte om. Han var nemlig som barn blevet sendt på en tysktalende skole i Bergen - med samme begrundelse som den, der i dag kan få forældre til at anbringe deres barn på en engelsktalende skole, og som naive politikere kan fremme for at markere, at de er på forkant med udviklingen. I 1726 skriver han:

"Saa snart jeg begyndte at tale, blev jeg sat udi en Tydsk Skole; thi mine Forældre raisonerede med andet got Folk i deres Nabo-lav saaledes: Lad ham kun brav øves i det Tydske. Det Danske læres af sig selv, det er at sige: Lad ham lære Tydsk i Skolen; Dansk kan han for intet lære af smaa Drengene paa Gaden.” Resultatet var, at han længe ikke kunne udtrykke sig flydende og præcist på dansk, ligesom han som ung havde problemer med stavningen.

Engelsk som nutidens latin?

I dag har engelsk overtaget latinens position i forskning og højere undervisning. Engelsk er, ligesom latin dengang, vigtigt at kunne, men det skal bruges med omtanke og ikke hverken for at imponere andre eller som stedfortrædende modersmål. Ser man på søndagsavisernes stillingsopslag, kan der være langt mellem de umiddelbart gennemskuelige, og som gæst på restauranter og i forretninger tiltales man både her og i de øvrige europæiske lande ofte på dårligt engelsk af billig arbejdskraft, som bruger engelsk som hjælpesprog. Selv fik jeg for et par uger siden et to sider langt brev fra NETS i Ballerup. Det rummede vigtige oplysninger til alle ejere af en bestemt type dansk betalingskort og var stopfyldt af uforståelig engelsksproget finansterminologi. Og så var det underskrevet af en nordmand.

Holberg ville have taget sig til hovedet, og måske sidder han deroppe og ler sarkastisk af nutidens sproglige narrehatte. På scenen og som prosaist kan han heldigvis stadig få os i tale, og det er værd at spærre ørerne op.